

14. Философский энциклопедический словарь [ред.-сост. Е.Ф. Губский]. – М.: ИНФРА – М, 1983. – 575 с.
15. Шеляг Т.В. Современная семья и социальная работа [учебно-методическое пособие для студентов] / Татьяна Владимировна Шеляг – М.: СТИ МГУС, 1999. – 162 с.

УДК 378.937

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-ДОСЛІДНИКА

Упатова І.П.

Харківський гуманітарно-педагогічний інститут

У статті розкривається вплив педагогічної дослідницької діяльності та творчого науково-дослідницького середовища на розвиток учителя як особистості і фахівця.

Ключові слова: компоненти досвіду наукової творчості, творче науково-дослідницьке середовище, учитель-дослідник, проектно-дослідницька технологія.

В статье раскрывается влияние педагогической исследовательской деятельности и творческой научно-исследовательской среды на развитие учителя как личности и профессионала.

Ключевые слова: компоненты опыта научного творчества, творческая научно-исследовательская среда, учитель-исследователь, проектно-исследовательская технология.

The article reveals the impact of educational research and creative research environment for the development of a teacher as a person and professional.

Keywords: components of the experience of scientific creativity, a creative research environment, the teacher-researcher, project research technology.

Постановка проблеми. Один із найважливіших ресурсів суспільства – його інтелектуальний потенціал, здатність до збереження та примноження якого потенціалу є визначальним чинником розвитку суспільства, що існує за умов глобалізації та інформатизації ХХІ століття. Інформаційні процеси визначають контури нової глобальної культури, яка має спиратися на принципово нові засади. Обсяги нових знань збільшуються, реальністю стає навіть те, що донедавна вважалося фантастикою, а це вимагає докорінних змін в організації інтелектуальної праці, спрямованої на придбання знань, набуття вмінь та навичок методами дослідницької діяльності. Її суб'єктами є науковці, наукові установи й організації, науково-педагогічні працівники. Знання методології, теорії, технології, методів та організації науково-дослідницької діяльності є базою для докторантів, аспірантів, бакалаврів, магістрів, але враховуючи, що наука – це сфера людської діяльності, основи якої формуються в шкільному віці, сучасний середній заклад освіти має формувати в учнів прагнення до пізнання нового, здатність до творчого пошуку, збагачення своїх знань, через цілеспрямовану науково-дослідницьку діяльність.

У зв'язку з цим актуалізуються проблеми, пов'язані з підготовкою вчителя, оскільки саме йому відводиться провідна роль у реалізації зазначених перетворень. Провідним напрямом державної освітньої політики визнається підготовка педагогічних працівників, створення умов для формування освіченої, творчої особистості вчителя, реалізації та самореалізації його природних задатків і можливостей в освітньому процесі.

Сучасні тенденції розвитку суспільства вимагають від майбутнього фахівця володіння й упровадження педагогічних інновацій, компетентності, якими він має оволодіти під час навчання у вищому навчальному закладі.

Актуальність розробленої проблеми пов'язана з науковою діяльністю вчителя як творця педагогічних інновацій і реалізується через педагогічні технології, що гарантують високу результативність навчання. Це, насамперед, пов'язано з необхідністю вступу України до Європейської та світової спільноти. Беручи участь в міжнародних освітніх проєктах, наповнених методиками, які б забезпечили високий рівень освіти в інших державах, слід творчо підходити до синтезу най-

кращих досягнень вітчизняної педагогіки з всесвітнім педагогічним досвідом. Така діяльність, безперечно, має забезпечуватися певною системою науково-методичної роботи.

Однак у процесі підготовки майбутнього вчителя виникає низка суперечностей, найбільш суттєвими з яких можна назвати такі:

- невідповідність між соціальною потребою в інтелектуальній еліті та реальним станом професійної підготовки випускників вищих навчальних закладів, у яких підготовка ще не забезпечує формування високої загальної та професійної культури вчителя, його готовності до педагогічної творчості та співробітництва зі своїми вихованцями та їх батьками. У її основу поки що не поставлена особистість майбутнього спеціаліста, не виявляються й не формуються її індивідуальні особливості, не зникла її відчуженість від національної культури, школи, учня.

Аналіз останніх досліджень. Існуюча система підготовки педагогічних кадрів – закономірний продукт не тільки консервативної системи вітчизняної освіти, а й суспільства з усіма його конфліктами та колізіями. Вона опинилася в різкій дисгармонії з потребами соціуму. Неминучим наслідком цього є значне зниження соціального престижу вчительської професії, поглиблення й загострення шкільних проблем, тому дослідження проблеми підготовки педагогічних кадрів в Україні є однією із центральних у педагогічній та психологічній науках. Усебічному вивченню цього питання присвячені наукові праці, науково-теоретичні та науково-практичні конференції, що є теоретичною базою для розв'язання проблеми становлення майбутнього вчителя в педагогічних закладах освіти.

Такі вчені, як В.М. Галузинський, М.Б. Євтух, Є.С. Спіцин, З.М. Шалік, зазначають, що у вищій педагогічній школі переважає інформаційне навчання, яке формує репродуктивне мислення [6]. Унаслідок цього виникла парадоксальна ситуація: сучасна школа вимагає творчого вчителя, а підготовка його в значній частині педагогічних ВНЗ нерідко обмежується розв'язанням типових завдань за попередньо відомими правилами. Процес навчання в них орієнтований в основному на заучування певної суми знань, понять, фактів. Тим самим у студентів формується відтворювальне мислення, не здатне охоплюва-

ти суть явищ і процесів. Тож, із погляду дослідників, необхідно всю систему навчання змінити: формування репродуктивного мислення на продуктивне й креативне, засноване на знаннях способів здатності мислити й уміннях користуватися ними реально [6]. Завдання формування творчої особистості майбутнього вчителя обумовлюють певну специфіку залучення студентів вищої педагогічної школи до наукової творчості. На підставі аналізу стану організації науково-дослідної роботи студентів (НДРС) у деяких педінститутах та університетах України свідчимо, що на сьогодні чіткої системи в організації творчої підготовки майбутніх учителів у більшості вищих навчальних закладів немає. Основні причини цього такі: не вистачає часу через перевантаження навчальними заняттями, брак навичок дослідницької діяльності, не вистачає необхідної наукової літератури. У цілому більше ніж у половини випускників педагогічних закладів на сьогодні не сформована установка на самостійну дослідницьку діяльність, не в повному обсязі сформовані педагогічні дослідницькі вміння, які до того ж використовуються безсистемно й нерегулярно. Для розв'язання цих проблем вчені В.М. Галузинський, М.Б. Євтух [8] та ін. пропонують сформулювати теоретичну основу концепції організації НДРС, що передбачає: залучення студентів до пошукової діяльності з першого до останнього курсу навчання у ВНЗ. Ураховуючи специфіку майбутньої діяльності випускників вищої педагогічної школи, дослідникам уявляється перспективним, щоб в основу концепції організації НДРС у педагогічному ВНЗ була покладена професійно-педагогічна спрямованість НДРС; тісний зв'язок НДРС із практикою майбутньої роботи, адже саме в процесі практики створюються сприятливі умови для проведення реальних науково-педагогічних досліджень і впровадження отриманих результатів безпосередньо в навчально-виховний процес.

Аналізуючи досвід наукової творчості, що формується під час навчання, Д.Б. Богоявленська [1], Я.А. Пономарев [7], Х.Є. Трік [12] та ін. зазначають компоненти досвіду наукової творчості: мотивація творчості; здатність творчо мислити; порушувати проблеми; досвід використання наукових знань під час вирішення проблеми; вирішення навчального творчого завдання (проблеми); готовність до творчої співпраці, творча продуктивність. Зазначені науковцями компоненти

сприяють формуванню досвіду наукової творчості як у майбутніх учителів, так і в учнів сучасної школи.

Мета статті полягає у висвітленні зазначеної проблеми, в аналізі вимог до сучасного вчителя, у розкритті особливостей науково-практичної підготовки майбутніх учителів, пропонуються деякі шляхи, методи та прийоми, спрямовані на розв'язання проблеми, пов'язаної з необхідністю виховання нової генерації педагогічних працівників – учителів-дослідників.

На сучасному етапі розвитку суспільства освіта починає усвідомлюватися як уміння володіти різною технікою роботи з інформацією, удосконалення навиків самоосвіти, цілепокладання й мотивації власної діяльності. Виникає протиріччя між стандартними методиками, орієнтованими на репродуктивні методи навчання й потребами формування наукового мислення в майбутніх фахівців, бо саме вони будуть упроваджувати в широку педагогічну практику нові методики навчання.

Отже, виникла нова для освіти, а значить і для нас як фахівців, проблема: підготувати людину, яка уміє віднаходити й послуговуватися необхідною їй інформацією за умов її великої кількості, засвоювати її як нові знання. Розв'язання цієї проблеми викликає необхідність здійснення дослідницьких підходів у будь-якому закладі освіти. При реалізації дослідницького підходу в главу кута ставиться професійна майстерність вихователя, учителя, викладача, що визначається, поперше, умінням самого педагога навчити своїх підопічних здобувати нові знання самостійно, реалізовувати на практиці методи наукових досліджень, дати можливість самореалізуватися через вирішення завдань наукового характеру.

Залучаючи майбутніх учителів до науково-пошукової діяльності, удосконалюючи її зміст, організацію, ми тим самим формуємо творчого вчителя сучасної школи, який зможе розв'язувати різні проблеми сьогодення.

Аналіз досвіду роботи методичної служби НВК № 45 “Академічна гімназія” м. Харкова свідчить, що в даному закладі освіти внесено зміни в систему науково-методичної роботи. Ці зміни спрямовані на постійне, систематичне професійне навчання вчителів, що сприяє розробці та

реалізації сучасних авторських технологій навчання та створенню умов для формування творчого інноваційного колективу вчителів-дослідників, які здатні виховати учня-дослідника. Дослідницька та проектна співпраця учитель – учень дає можливість змінити рівень діяльності й тип мислення як викладачів, так і учнів, вийти на новий рівень взаємин усіх учасників навчально-виховного процесу.

Для реалізації дослідницької та проектної співпраці учителів та учнів у навчальному закладі створено науково-методичну дослідну лабораторію “Мотивація”, яка є інноваційною підсистемою управління гімназією. Проблеми, над якими працює лабораторія, носять організаційно-методичного, навчально-дослідницького характеру, так проведено діагностування вчителів щодо їх готовності до впровадження дослідницьких методик дало можливість виявити, що вчителі мають різний ступінь мотивації до дослідницької діяльності й різний творчий потенціал, 98 % опитаних повністю згодні з основними положеннями дослідницької діяльності, відзначили міру важливості опанування навичками дослідницької діяльності учнями. Проте ступінь своєї теоретичної готовності до впровадження конкретної технології відзначило 50 % опитаних, а до практичної реалізації проектно-дослідницької діяльності відзначили 8 вчителів із 36 опитаних.

Створення інфраструктури додаткової освіти забезпечило підвищення рівня педагогічної інформаційно-дослідницької культури вчителів, їхнє вміння прогнозувати, аналізувати та оцінювати основні тенденції розвитку навчально-виховного процесу; упроваджувати нові технології в управлінську діяльність усіх ланок навчального закладу та систему науково-методичної роботи в закладі освіти.

Щоб змінити отримані дані, і підвищити готовність педагогічного колективу до інноваційної діяльності творчою групою науково-дослідницької лабораторії “Мотивація”, було внесено певні зміни в систему науково-методичної роботи.

Результатом діяльності зазначеної інфраструктури було створення творчого науково-дослідницького середовища, яке сприяє особистісному вдосконаленню професійного рівня вчителів, формуванню колективу вчителів-дослідників, який буде здатний виховати учня-дослідника.

Досвідом роботи НВК № 45 “Академічна гімназія” доведено забезпечення розвитку педагогів і учнів як суб’єктів науково-дослідницької діяльності, що була б не тільки однією з основних видів освітньої діяльності закладу освіти, а й пріоритетом наряду з залученням до співпраці інших закладів освіти. За умов модернізації освіти науково-дослідницька лабораторія „Мотивація” продовжує пошук шляхів, засобів і способів, завдяки яким можна вивести систему навчання дітей і дорослих на новий якісний рівень, надати їй розвитку необхідний динамізм, зробити незворотними позитивні зміни.

Однак такі лабораторії або творчі групи створюються не в кожному середньому навчальному закладі, і молоді спеціалісти можуть зазнати певних труднощів під час самостійної професійної діяльності, тому одне з головних завдань вищого навчального закладу полягає в організації системи дослідницького навчання й виховання студента, здатного навчатись упродовж усього життя. Створення системи науково-методичної роботи в закладі освіти, із нашого погляду, забезпечить належну якість формування педагога-дослідника.

Уважаємо, що під час підготовки студентів доцільним є створення у ВНЗ творчого науково-дослідницького середовища, яке сприятиме особистісному підвищенню професійного рівня майбутніх учителів, що приведе до оновлення змісту їхньої педагогічної діяльності.

Результатом створення творчого науково-дослідницького середовища будуть інноваційні зміни, що дадуть можливість:

- 1) розробити власні й реалізувати сучасні авторські технології навчання, що спрямовані на якісні зміни в інформаційному, когнітивному навчанні;
- 2) створити умови для збільшення інформаційної насиченості навчального середовища як підґрунтя для формування нової дослідницької культури особистості в процесі навчання;
- 3) одержати зміни в рівні та способах професійної діяльності, орієнтованої на розвиток наукового мислення учнів;
- 4) сформувати колектив педагогів-дослідників, які будуть здатні виховувати учня-дослідника.

Посилення дослідницького компонента в практиці роботи ВНЗ ставить перед науково-методичною службою певні завдання:

- формування дослідницькі навички в майбутнього вчителя, який повинен оволодіти методологією й методикою проведення педагогічних досліджень, усвідомити технологію наукового пізнання;
- виховання вчителя нового покоління, який би зміг змінити стереотипність та шаблонність власного мислення.

Виходячи з вимог до сучасного вчителя, слід зазначити, що професійна діяльність вчителя охоплює інформаційну, дослідницьку, інтелектуальну, креативну, діагностичну, прогностичну, комунікативну, аксіологічну, проєктивну, рефлексивну діяльність.

Система науково-дослідної роботи як складової професійної підготовки має бути спрямована на формування особистості вчителя, який, реалізуючи вироблені у вищій школі вміння, допоможе формувати особистість вихованця, школяра. Зазначимо, що основною умовою ефективності дослідної роботи зі студентами є насамперед високий рівень професійної та особистісної компетентності викладачів, які здатні до постійного духовного та творчого вдосконалення, зміни самого себе, усталених стереотипів у поглядах на світ. Не останнє місце належить і бажанню працювати за проєктно-дослідницькою технологією.

Сучасна система навчально-наукової діяльності вищого педагогічного закладу вимагає створення умов для саморозвитку майбутнього вчителя, тому в педагогічному навчальному закладі має бути створене науково-методичне середовище, яке б сприяло формуванню й розвитку у студентів науково-дослідницьких умінь, залучення їх до активної самостійної наукової діяльності.

Із метою створення такого середовища в Харківському гуманітарно-педагогічному інституті працює навчально-науковий центр (ННЦ), діяльність якого здійснюється за такими напрямками: організація та проведення наукових конференцій різних рівнів, видання інформаційних, наукових і науково-методичних матеріалів, співпраця з кафедрами, робота по вивченню, узагальненню, упровадженню перспективного педагогічного досвіду, робота школи викладача-початківця, робота зі студентами.

Плідна співпраця гуманітарно-педагогічного інституту з вищими навчальними закладами м. Харкова та України дає можливість ознайомитися з актуальними педагогічними проблемами, та шляхами їх розв'язання. Діяльність центру спрямована на запровадження ефективного педагогічного досвіду та інноваційних освітніх технологій, налагодження зв'язків із кафедрами та лабораторіями ВНЗ, у тому числі й закордонними. Наприклад, була проведена творча зустріч викладачів і студентів інституту з іноземним членом Академії педагогічних наук України, академіком Російської академії освіти, лауреатом державної премії РФ, керівником Міжнародного центру гуманної педагогіки, доктором психологічних наук, професором Ш.О. Амонашвілі за темою: „Основи гуманно-особистісного підходу до дітей в освітньому процесі”. Із метою ознайомлення й опанування сучасними технологіями організована співпраця з Лабораторією громадянської освіти „Пошук” Товариства Лева (м. Львів), тренери якої систематично проводять семінар-тренінги з питань „Інтерактивні технології навчання та виховання” як для викладачів, так і для студентів.

Значне місце у роботі навчально-наукового центру посідає спільна діяльність з сорока загальноосвітніми та дошкільними навчальними закладами, що дає можливість здійснювати педагогічну практику студентів уже з другого курсу та організовувати позааудиторну діяльність студентів. Уважаємо, що вона є вагомим чинником зростання професійної компетентності, дає можливість спрямувати майбутніх фахівців на творчий пошук, розв'язання педагогічних проблем, здійснювати самоосвіту й саморозвиток, розробляти власні моделі педагогічного процесу. Із цією метою студенти залучаються до участі в конференціях, круглих столах, тренінгах, майстер-класах, творчих зустрічах із фахівцями закладів освіти. Особливо заслуговує на увагу ознайомлення з досвідом роботи навчальних закладів Харківський педагогічний ліцей № 4, Харківська гімназія № 6, НВК № 179, ХЗОШ № 100 ім. А.С. Макаренка, ХЗОШ № 106, 129, ДНЗ № 50, 219, 323, 418, спеціалізована ЗОШ інтернат для дітей із вадами розумового розвитку № 2, Курязька виховна колонія для неповнолітніх ім. А.С. Макаренка тощо. Навчальні заклади, на базі яких студенти проходять практику

створюють умови для педагогічних досліджень, за отриманими результатами виконуються наукові роботи.

Педагоги закладів освіти, із якими співпрацює інститут, перебувають у творчому пошуку, постійно проводять відкриті заняття, на яких демонструються інноваційні технології навчання й розвитку дітей, що згодом апробуються майбутніми фахівцями на практиці.

Основна ідея на якій ґрунтується діяльність ННЦ – це реалізація свого власного потенціалу в процесі навчання, ознайомлення з ефективним педагогічним досвідом, формування умінь вести спостереження за діяльністю вчителів та учнів, уміти визначати головне, узагальнювати, віднаходити цікаві методичні досягнення найкращих фахівців, аналізувати їхній педагогічний досвід на основі якого формувати й розвивати власний. Оволодіння методами та прийомами аналізу передового досвіду є доцільним для кожного майбутнього педагога.

Практикою доведено, що педагогові дуже часто доводиться узагальнювати як свій досвід (коли треба розповісти чи написати про нього), так і досвід своїх колег або навіть цілого вчительського колективу. Творчий учитель завжди прагне впровадити щось нове, перевірити його на практиці, щоб отримати вірогідні дані про результати свого впровадження. У цьому випадку він безпосередньо здійснює власну дослідницьку діяльність.

Російський учений В.І. Загвязінський відзначає, що бути педагогом-дослідником – означає вміти віднаходити нове в педагогічних явищах, виявляти в них невідомі зв'язки й закономірності. А це потребує передусім загальної культури та високої фахової підготовки, певного досвіду навчально-виховної роботи та спеціальних знань і умінь, притаманних саме дослідній роботі. Зокрема, треба вміти спостерігати й аналізувати явища; узагальнювати результати спостережень, виокремлювати найголовніше; за певними ознаками передбачати розвиток явищ у перспективі; поєднувати точний розрахунок із уявою й інтуїцією та багато іншого [2].

Із метою розширення науково-методичного середовища у ВНЗ створено цілісну систему, яка охоплює заклади освіти різних рівнів: дитячий навчальний заклад № 219 м. Харкова, педагогічний ліцей № 4 м. Харкова, педагогічний коледж, гуманітарно-педагогічний інститут, комунальний вищий навчальний заклад “Харківської академії неперервної освіти”, де організована цілеспрямована профорієнтаційна робота, створені відповідні

умови щодо самоосвіти й саморозвитку, підвищення рівня професійної компетентності.

Вищезазначена система навчально-наукової діяльності інституту, є показником ефективності науково-дослідницької діяльності, від такого підходу щодо організації дослідної роботи зі студентами залежить сформованість мотиваційної сфери студентів, діяльність ННЦ, до якої залучаються студенти, дасть можливість їм у майбутньому формувати свою педагогічну майстерність, сприятиме розширенню уявлення студентів про педагогічний простір, шкільне життя, а головне – професію педагога.

Посилення дослідницького компонента в системі науково-практичної підготовки майбутнього вчителя-дослідника, його готовність до проектно-дослідницької діяльності спрямовано на вдосконалення методології викладання, що відповідає завданням інтелектуально-творчого розвитку студента, формування майбутнього вчителя-дослідника, здатного сформувати наукове середовище, у якому відбувається реальне рішення реальних дослідницьких проблем. Під час організації такого навчання саме учням передається ініціатива у створенні власної траєкторії навчально-пізнавальної діяльності.

Ми вважаємо, що методика практичної підготовки студентів у вищій школі до впровадження проектно-дослідних технологій у школах є актуальною й ефективною й може стати основою для розробки моделі педагогічного управління та чинником посилення професійної компетентності майбутніх учителів, а виконання зазначених рекомендацій і прийомів для організації науково-дослідної роботи студентів суттєво підвищить рівень їхньої освіти, реалізує диференціацію навчання, сприятиме розвитку самостійності і самоосвіти.

Висновок. Отже, уміння майбутнього вчителя організувати педагогічне дослідження, а відтак узагальнити й показати результати своєї діяльності, є важливою складовою розвитку творчого потенціалу вчителя-дослідника. Учитель-дослідник – це вимога сьогодення, оскільки сучасному суспільству для його розвитку необхідні педагоги з їх інтелектуальними, творчими здібностями, бо саме вони будуть готувати молоде покоління, спроможне до діяльності в інформаційному

просторі. Наукова робота студента є ефективним засобом підвищення творчого потенціалу нового покоління викладачів, спроможних на науковій основі здійснювати педагогічний процес у закладах освіти, що сприятиме значному підвищенню навчально-виховний процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. М., 1987. – С. 96.
2. Загвязинский В.И. Учитель как исследователь. – М.: Знание, 1980. – 96 с.
3. Крушельницька О. В. Методологія і організація наукових досліджень студентів: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2003 р.
4. Навчальний процес у вищій педагогічній школі / За ред. Мороза О.Г. – К., 2000.
5. Науково-методичні проблеми викладання психолого-педагогічних дисциплін: Матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Мелітополь, 1997.
6. Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Ред. кол.: Б.І. Холод (гол.ред.) та ін. – К.: НМЦВО, 2000. – Вип.. 27. – 256 с.
7. Пономарёв А.Я. Фазы творческого процесса. – Исследование проблем психологии творчества. М., 1983. – С. 3-26.
8. Психологія. Збірник наукових праць. Випуск 2 (5). – К.: НПУ, 1999. – 280 с.
9. Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції НПУ ім. М.П. Драгоманова 18-19 жовтня 2000 р. / Укл. П.В. Дмитренко, О.Л. Макаренко. – К.: НПУ ім.. М.П. Драгоманова, 2000. – Ч. 3. – 244 с.
10. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі. – К.: Центр навч. літ-ри, 2003 р.
11. Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики: Збірник наукових праць / Ред. кол.: Н.В. Гузій (відп. ред.) та ін. – К.: УДПУ, 1997. – 319 с.
12. Трик Х.Е. Основные направления экспериментального изучения творчества. – Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления. М., 1981. – С. 216.
13. Шейко В. М. Кушнарченко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. – 3-тє вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2003 р.
14. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. – К.: Слово, 2003 р.